

Kitap İncelemesi/Book Review

Osmanlı'da Parçalanmaya Dair Farklı Perspektifler: Son Osmanlı Kuşağı ve Modern Ortadoğu'nun Oluşumu

Michael Provence (Çev. Okan Doğan), İstanbul: Kronik Kitap, 2021, 448 Sayfa

Değerlendiren: Deniz Dede*

On dokuz ve yirminci yüzyıl Ortadoğu'su, sonu gelmeyen siyasi ve sosyal sorunlarla mücadele hâlinde geçiyordu. Yalnızca o dönem Ortadoğu'nun hâkimi olan Osmanlı İmparatorluğu için değil, yirminci yüzyılın başında yaşanacak dünya savaşına doğru adım adım ilerleyen diğer tüm devletler için de bu coğrafyanın istikrarsızlığı, dikkate alınması gereken konuların başında geliyordu.

Michael Provence'ın yazdığı *Son Osmanlı Kuşağı ve Modern Ortadoğu'nun Oluşumu* isimli kitap; Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması planlarını, Avrupa'daki Habsburg ve Alman İmparatorlukları'nın parçalanma sürecinde yaşananlarla karşılaştırıyor. Avrupa'daki imparatorluklarda, parçalanmış toprakların sömürülmesi gibi bir durumun olmadığını belirttiği kitap, Osmanlı topraklarında aksinin yaşanmasını "din" faktörüne bağlıyor. Kitap, bir giriş ve yedi bölümden meydana geliyor.

Kitabın giriş bölümü, Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Şam'daki Selahaddin Eyyubi türbesini ziyaretiyle başlıyor. Kayzer II. Wilhelm'den yirmi yıl sonra, Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda türbeyi İngiliz Albay Thomas

* İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye

Lawrence'ın da ziyaret ettiğinin belirtildiği bölümde; önce Lawrence'ın, ardından 1920'de Şam şehri Fransız denetimine geçtikten sonra aynı türbeyi ziyaret eden General Henri Gouraud'nın Haçlı Seferleri'ne selam gönderdiği de belirtiliyor. Öyle ki, bölümde Gouraud'un, Eyyubi'nin türbesine bakarak, "Burada bulunuşum Haç'ın Hilal karşısındaki zaferini takdis ediyor" dediği aktarılıyor.

Giriş bölümü, Gouraud ile Şam özelinde I. Dünya Savaşı ve savaş sonrası dönemlerini özetleyerek, kitabın literatürdeki diğer eserlerden farkını ortaya koyuyor. Kitap, modernist düşünceyle sömürge sonrası Ortadoğu ulus devletlerini bir arada değerlendiren diğer kitapları eleştirerek; Osmanlıların devlet düzenininin, daha sonra kurulan düzenlerden daha demokratik ve daha temsili olduğunu dile getiren bölge halkları üzerinde duruyor. Suriye'de yaşanan çatışma ve kriz hâllerinin doğrudan doğruya I. Dünya Savaşıyla ilişkili olduğu belirtilerek giriş bölümü tamamlanıyor.

Kitabın birinci bölümünde Michael Provence, Osmanlı topraklarında çocukların yetiştirilme biçimini ve askerlik kültürünü ele alıyor. "Uzun 19. Yüzyılda Osmanlı Modernleşmesi: Memur Yetiştirmek, Vatandaş Yaratmak" başlığını taşıyan bu bölüm, Osmanlı'da yaşayan çocukların Askeri Rüstiye'ye girişini hikayeleştirme yoluyla anlatarak başlıyor. Bölümde Provence, Osmanlı'da Kanun-i Esasi çerçevesinde yönetme şartıyla tahta çıkan II. Abdülhamid'in, diğer Avrupalı hükümdarların çoğu gibi anayasal düzeni rafa kaldırarak otokrat bir yönetim biçimi benimsediğini belirtirken, aynı dönemde sözünü tutmayarak Kıbrıs'ı işgal eden İngiltere neticesinde Osmanlıların Alman İmparatorluğu ile bir ittifaka yanaştığına da yer veriyor. Osmanlı'da profesyonel subayların iki farklı grupta incelendiği bölüm; bu grupları "alaylı" ve "mektepli" olarak ayırıyor. Burada yazar, alaylıları büyük oranda eğitimsiz bir çoğunluk kesim, mekteplileri ise on yıl süren eğitimi tamamlayan elit bir zümre olarak açıklıyor. Bu bölüm, Osmanlılarda 1908-1913 yılları arasında bu iki kesim arasındaki kültür farkından dolayı yaşanan gerilimlerin bir iç çatışmaya dönüştüğünü iddia ediyor. Zorunlu askerlik hizmetinin Tanzimat Fermanı'na göre dinlerine bakılmaksızın bütün vatandaşlar için zorunlu kılınacağı bilgisini paylaştığı bu bölümde Provence; bu durumu, Tanzimat öncesi dönemde zorunlu askerlik uygulamasının Müslüman gençleri "keyfen" alıkoyarak gerçekleştirildiği şeklinde yorumluyor. Bölümde yer alan "Osmanlı Evlatları Milletin Kurtarıcıları Olurken" alt başlığında Provence, I. Dünya Savaşı'nda çeşitli cephelerde önemli başarılarla imza atan subayların hayat hikayelerine yer

verirken; “Sivil Siyasetçiler ve Mülki Okulların Mezunları” alt başlığında Osmanlı’nın mülki eğitim sistemine mensup üst sınıf okullarda eğitim almış seçkin sınıfın hayatlarını da mercek altına alıyor.

Kitabın ikinci bölümü, “Osmanlı Sonrası Ortadoğu’da Sömürgeciliğin Teorisi ve Pratiği” başlığını taşıyor. Birinci bölümde hayatları anlatılan subay ve bürokratlardan bazılarının I. Dünya Savaşı yıllarında yaptıkları çalışmalar ve bu çalışmaların Osmanlı açısından kritik önemi bu bölümde aktarılıyor. Burada Provence, İngiliz İmparatorluğu’nun 19. yüzyıl boyunca yaptığı olumsuz propagandaya rağmen Osmanlı İmparatorluğu karşısında stratejik bir üstünlük elde edemediğini ve bu sebeple savaş sırasında ele geçirdiği topraklarda halkı “Türk’ün tiranlığından” kurtarmayı vaat ettiğini savunuyor. Provence, aslında halktan kimsenin böyle bir “kurtarışı” arzulamadığını da ekliyor. Yine bu bölümde, “Savaş Döneminin Düzenleme ve Bildirileri” başlığı altında, Osmanlı İmparatorluğu sınırlarının paylaşılması yönünde yapılan planları ve imzalanan antlaşmaları açıklıyor. Sykes-Picot Antlaşması’ndan bahsederken yazar, bugün bölge ülkelerinin sınırlarının antlaşma ile çizilen sınırlara çok benzer olduğunu belirtiyor. Sonrasında Paris Barış Konferansı ile San Remo Konferansı ve Sevr Antlaşması’na birer alt başlık altında değiniyor. Yine aynı bölümde Milletler Cemiyeti’nin misyonuna değinen Provence; cemiyetin İtilaf Devletleri’nin manda yönetimlerine karışmadığını, yalnızca bu devletlerin aralarında yaptıkları anlaşmaya uyup uymadıklarını denetleyebildiğini Lord Balfour’un Milletler Cemiyeti’ndeki konuşmasına atıfta bulunarak not düşüyor. Daha sonra manda idarelerinin uygulanış biçimlerinden bahseden yazar; spesifik olarak Filistin, Suriye ve Lübnan, Irak ve Mavera-i Ürdün mandalarını inceleyerek bölümü sonlandırıyor.

“Kaybedilmiş Savaş ve Savaş Sonrasının Düzenlemeleriyle Savaş” başlığını taşıyan üçüncü bölüm, Osmanlı ordusunun I. Dünya Savaşı’nda gerçekleştirdiği en son direniş olan Filistin’deki çatışmalarla başlıyor. Ordunun burada mağlup edilmesine rağmen tamamen dağıtılmasının mümkün olmadığını belirten Provence, dağılan Almanya ve Avusturya-Macaristan ordularının aksine Osmanlı kuvvetlerinin Mustafa Kemal Paşa ve Yasin el-Haşimi komutasında yeniden çatışmak üzere toplandığını anlatıyor. Yeniden çatışma imkânı bulamadan Mondros Mütarekesi’nin gelmesi sonrasında halkın direnişine de değinen yazar, 1920 yılında başlatılan Anadolu hareketinin tüm Osmanlı topraklarında heyecanla karşılandığını belirtiyor. Daha sonra ise bölge bölge gerçekleştirilen halk isyanlarını inceliyor. Ana-

dolu'da 1922'de nihai başarıya ulaşan Anadolu hareketinden bahsederken yazar, İstanbul'u işgal altında tutan İngiltere Başbakanı'nın ısrarla bölgeyi Türk birliklerine karşı savunmasının kendi ülkesinde hükümetin düşmesine sebep olduğunu aktarıyor. Sonrasında son Osmanlı padişahından ve padişahlığın kaldırılmasından bahsederek bölümü sonlandırıyor.

Kitabın dördüncü bölümü, "Milletler Cemiyeti'nde Umutlar ve Hüsrانlar" başlığını taşıyor. Burada bahsedilen konu, önceki üç bölümde anlatılan döneme kıyasla 1923-24 döneminin çok daha sakin geçen bir dönem olmasıdır. Burada yazar, savaşıardan çok diplomasi trafiğine ağırlık verildiğini dile getiriyor. Lozan Konferansı'na ve Barış Antlaşması'na değinen yazar, Lozan'ın bağımsız bir Anadolu cumhuriyetinin kuruluşunu yazılı kayda geçirdiğini belirtiyor. Bu sırada Osmanlı kuşağında yeni kurulan devletlerin vatandaşlıklarıyla ilgili çıkan pek çok probleme de değiniyor. Osmanlı bürokrasisinde çalışan ve ailelerinden çok uzakta kalan insanların ailelerinin yanına dönemediğine veya gerçek olmamasına rağmen "vatandaş elde etmek için" yeni nüfus idarelerince "Arap" olarak kayda geçirilen Osmanlı vatandaşlarına bir seçim hakkı tanınmadığına dair pek çok mektuptan bahsediyor Provence ve bu mektuplardan kesitler alınıyor. "Hilafetin Sonu" alt başlığında Türkiye Cumhuriyeti'nin hilafete dair politikaları ve İngilizlerin Osmanlı'ya karşı ileri sürdükleri "Arap Halife"den bahsettikten sonra, bu coğrafyada askeri çatışmaların geri plana düşmesine değiniyor ve sonra Şam ve Kudüs'te bulunan sivil siyasetçileri anlatıyor. Devamında ise Fransız mandalarında çıkan isyanlardan bahsediyor. Yazar, en fazla öne çıkan bölge olan Suriye'deki isyanlar için bu bölümde birden fazla alt başlığa ihtiyaç duymuş. Provence, bölümü; İngiliz ve Fransız emperyalistlerin Ortadoğu'daki rekabetini anlatarak bu bölümü sonlandırıyor.

Beşinci bölümde, "Sömürge Anayasaları ve Sözleşmeleri: Osmanlı Sonrası Dönemde Militarizm" başlığı altında Irak, Suriye ve Lübnan, Mavera-i Ürdün ile Filistin'de Osmanlı sonrası dönemde oluşan siyasi blokları ve İtilaf devletlerinin bu yeni kurulan devletlerin iç işlerine nasıl müdahale ettiğini tüm detaylarıyla anlatıyor. Filistin'de 1928-1929 yıllarında yaşananları anlatırken Balfour Deklarasyonu'ndan ve bu deklarasyonla birlikte bölgede yaşanan sorunlardan bahseden Provence, sonrasında Kerkük yakınlarında keşfedilen petrol neticesinde İngilizlerin 1929 yılındaki bir mutabakatla güncelleştirdiği Irak-İngiliz antlaşmasına değiniyor. Daha sonra yazar, Suriye'deki seçimlerden ve Irak'ın bağımsız ülke statüsünü almasından söz ediyor. Bu süreçte Irak içindeki azınlık gruplarının hoşnutsuzluğuna da

değinen Provence, İngilizler için azınlıkların bu tavrının çok büyük problem teşkil ettiğini açıklıyor. Sebep olaraksa İngilizlerin, Osmanlı topraklarını işgal etmelerini azınlık haklarını korumak iddiasıyla savunmalarını gösteriyor. Yazar; Hitler'den kaçan Yahudilerin Filistin'de oluşturdukları sosyal zemin kaymasına değindikten sonra Irak, Suriye ve Lübnan eksenlerinde 1930'lu yıllarda gerçekleşen siyasi olayları açıklayarak bölümü sonlandırıyor.

“Son Osmanlı Kuşağı'nın Son Günleri” başlıklı altıncı bölüm, Suriye ve Filistin'de 1936-1938 yılları arasında yaşanan olaylara odaklandıktan sonra Irak'taki Yasin El-Haşimi'nin iktidardan düşüşünü anlatıyor. Bu bölümde yazar, Suriye ve Filistin'de yapılan grevlerin bölgede “bir umut ve iyimserlik rüzgârı estirdiğini” söylüyor. Yazar; Irak darbesinin, Yasin El-Haşimi'nin ölümünün, Suriye'nin bağımsızlık mücadelesinde başarısız olması ve Filistin'de isyanın son bulması ile bu “umut rüzgarının” dağıldığını belirtiyor. Bölümü bitirirken yazar, Mustafa Kemal'in Türkiye Cumhuriyeti adına İskenderun ve etrafındaki sancak üzerinde hak iddia etmesinden de bahsediyor.

Kitabın “Sonuçlar ve Sonsöz” bölümü, yazarın Ortadoğu'da İngiliz ve Fransız sömürgecilikleri için “sonun başlangıcı” olduğunu belirttiği bir süreçle başlıyor. Bölümde İskenderun krizine de değinirken Provence; bu kriz 1938 yılı ortalarında İskenderun Sancağı'nın bağımsızlığını ilan etmesiyle çözüldüğünde, Ortadoğu'da yeni bir “mülteci dalgasının” başladığını söylüyor. Yazar, Filistin ve Suriye mandalarının sona erişini anlattıktan sonra Mandalar Komisyonu'nun 1939 yılındaki son toplantılarından bahsediyor. Almanya'nın Polonya'yı işgal etmesinin Milletler Cemiyeti'nin önemini kayda değer oranda azalttığına dikkat çeken yazar, sondan bir önceki oturumda İngiltere ve Fransa'nın Suriye, Lübnan ve Filistin üzerindeki mandalarının fiilen son bulduğunu belirtiyor. Bölüm, yazarın manda rejimlerinin sivil yönetimlerin cazibesini azaltmış olması ve Ortadoğu'nun uzun süredir içinde bulunduğu uluslararası kriz durumunun sivil organları baltalaması konularını tartışmasıyla son buluyor.

Provence'ın eserine Türkiye perspektifinden yöneltilebilecek en önemli eleştiri, kitabın giriş bölümünde devletlerin halklar arasında eşitlik vaatlerinden bahsederken, Osmanlı'da Ermenilerin baskılandığı ve kitleler hâlinde öldürüldüğünü iddia etmesine karşı olacaktır. Burada Provence, Osmanlı'daki bu durumun eşitlik vaatlerini gerçeklikten uzak bir “teori” hâline getirdiğini iddia ediyor. Bunu söylerken en başta Osmanlı İmpa-

ratorluğu'nu zor durumda bırakan ve i karışıklıkları içinden çıkılmaz hâle getiren Ermeni isyanlarından bahsetmeyi ise ihmal ediyor. Kitapta, Cumhuriyet'in ilanından sonra Türkiye'de yaşanan gelişmelere yeterince değinilmemiş; bu bağlamda özellikle Suriye'de yaşanan gelişmelerin Türkiye'deki yansımalarını ve Türkiye'nin Hatay talebinin arka planını kitabın perspektifinden değerlendirmek zorlaşmış. Bunun yanında, kitabın Türkçeye çevrilmesi sırasında yapılan pek çok hata, kitabın Türkçe versiyonunda göze çarpıyor; hatta belli noktalarda kitabın okunmasını güçleştiriyor.

19. yüzyılın başlarından itibaren "Osmanlı Kuşaağı" üzerinde yaşananları çoğu noktada tarafsız bir biçimde aktaran Provence; eserine bir tarih kitabının ağırlığını vermek yerine konuları hikayeleştirerek, eserin okunması konusunda literatürdeki diğer esere kıyasla kolaylık sağlıyor. Yazar olayları döneme damgasını vuran isimlerin gözünden aktarıyor. Bunu bazen hikayeleştirdiği anlatımıyla sağlarken, bazen ise doğrudan bu isimlerin anılarından yaptığı alıntılardan yararlanarak gerçekleştiriyor. Kitabın başında; ilerleyen bölümlerde bahsedilen bölgelerin yıllara göre değışen haritaları ile yine bu bölümlerde bahsedilen isimlerin künyelerinin paylaşılması, okurların olayların baş aktörlerini tanmasına olanak sağlıyor. Kitabın günümüzde var olan Suriye krizini Birinci Dünya Savaşı'nda yapılan yanlışlara bağlaması açısından bugün yüzleştiiğimiz pek çok krizin de temelini bu savaşa dayandığını hatırlatıyor. Bu açıdan, savaşın günümüze doğrudan etkilerine dayanan yeni çalışmalara da zemin hazırlıyor. Kitap, Osmanlı Ortadoęusunu farklı perspektiflerden incelemek isteyen akademik çevreler veya akademi dışındaki ilgililer için bir referans kaynak niteliğindedir.